

AÇIKLAMALI BİR KAYNAKÇA DENEMESİ: 93 HARBİ (1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI) ÜZERİNE BAZI ÇALIŞMALAR

AN ESSAY OF THE ANNOTATED BIBLIOGRAPHY: SOME RESEARCHES ON THE 93 WAR (1877-1878 OTTOMAN-RUSSIAN WAR)

Uğur ŞAKAR¹

Özet

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) hakkında Türkiye’de ve Rusya’da oldukça önemli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında savaş bir bütün olarak anlatılmakta, bazı çalışmalarda Rumeli ve Kafkas cepheleleri olmak üzere iki yönü olan savaşın cepheleleri ele alınmakta, bir kısmında ise dönemin şahsiyetleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada ise 1943’ten 2004 yılına kadar 93 Harbi üzerine Türkiye’de yayınlanmış yedi eser üzerinde durulmuştur. Kronolojik olarak aktarılan eserlerin her birinin bölümlerine ve bu bölümlerde ele alınan konulara değinilmiştir. Böylelikle incelemesi yapılan mevcut eserlerdeki eksik yönlerin tespit edilerek yeni araştırmalara zemin hazırlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli Cephesi, Kafkas Cephesi, Osmanlı-Rus İlişkileri

Abstract

Quite important studies about 93 War (1877-1878 Ottoman-Russian War) are carried out in Turkey and Russia. In the part of these studies the war is discussed as a whole, in some studies the war is discussed with the fronts of the war which has two sides are Rumelia and Caucasus, in the other part of the studies there are also evaluations within the framework of the actors of the period. Seven books which are about 93 War published from 1943 to 2004 in Turkey were studied in this paper. The chapters and subjects of these books are mentioned chronologically. In this way, it is aimed to determine the missing aspects of the existing works and prepare the groundwork for new researches.

Key Words: Rumelia Front, Caucasus Front, Ottoman-Russian Relations

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, e-posta: ugrskr@gmail.com

Giriş

1492 yılında Rus hükümdarı III. İvan'ın Osmanlı padişahı II. Bayezid'e yazdığı mektup ile resmî olarak başlayan² Osmanlı-Rus ilişkileri tarihi içerisinde her iki tarafı ve dünya tarihini etkileyen pek çok olay söz konusudur. Beş yüz yılı aşan iki taraf arasındaki ilişkilerde en çok dikkat çeken konuların başında savaşlar gelmektedir ki, gerçekleşen savaşların sayıca fazlalığı da iki devlet arasındaki ilişkilerin yalnızca savaşlar tarihi perspektifinde değerlendirilmesinin ne kadar güç olduğunu göstermektedir.

Rumi takvimde 1293 yılına denk gelmesi sebebiyle 93 Harbi adıyla Türk tarih yazımında yer alan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, iki ülke ilişkileri açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Avrupa siyasetinde Şark Meselesi adıyla bilinen süreç içerisindeki konumu, Rus İmparatorluğu'nun uyguladığı Panslavizm politikasındaki önemi gibi konular açısından incelenen bu savaşın bir başka önemli yanı da süreç içerisinde yer alan ve süreci yönlendiren iki tarafın tarihi şahsiyetleridir.

Savaşın öncesi, gelişimi, sonrası, iki taraf ilişkilerinde ve uluslararası siyasetteki yeri bağlamında 93 Harbi'nin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar söz konusudur. Ancak bu noktada vurgulamak gerekir ki, söz konusu savaşa dair Türkiye'deki araştırmalar Rusya'da yapılanlara nispetle oldukça azdır. Öncelikle YÖK tez veri tabanı üzerinde yapılan tarama neticesinde 93 Harbi'ni doğrudan konu edinen üç doktora tezi olduğu görülmüştür.³ Bir doktora tezinin ise konu ile ilgili dolaylı bağlantısı söz konusudur.⁴ Buna karşılık doğrudan savaşı konu edinen yüksek lisans tezi sayısı on altı adettir.⁵ Dolaylı olarak 93 Harbi ile ilişkilendirilen beş yüksek lisans tezi söz konusu olup, bunların ikisi savaş sonrasındaki nüfus

² Osmanlı-Rus ilişkilerinin ilk dönemlerdeki seyri hakkında bkz. Omeljan Pritsak, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 65-71.

³ Hakkı Yapıcı, **Osmanlı-Rus Harbinde Kafkas Cephesi**, Erzurum 2011; Yüksel Bayıl, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İfaesi**, Elazığ 2012; Eray Serdar Yurdakul, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Türk Ordularında Askeri Sağlık Hizmetleri**, Ankara 2015.

⁴ Arzu Süren Çiftsüren, **93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt Kıtasında Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler**, İstanbul 2013.

⁵ Selahattin Tozlu, **Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşması'na Kadar Erzurum 1877-1878**, Erzurum 1991; Tarık Özçelik, **Basiret Gazetesine Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)**, İstanbul 1993; İsa Tak, **Basiret'te Doğu Anadolu 1877-1878**, Erzurum 1995; Nurcan Uçak, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri**, Ankara 1997; Ali Rıza Bütün, **93 Harbi'nde General İgnatiyev'in Rolü**, Erzurum 1999; Ahmet Karaçavuş, **1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Trabzon**, Trabzon 1999; Seher Kurçeren Dilber, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması**, İstanbul 2001; Sacit Uğuz, **Basiret Gazetesine Göre 93 Harbi'nde Rumeli (1877-1878)**, Erzurum 2003; Sedat Bağırhan, **Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)**, Manisa 2008; Ayşe Sidre Livaoglu Alben, **93 Harbi'nin Balkan Cephesindeki Sosyo-Politik Sonuçları (1877-1908)**, İstanbul 2009; Salma Arfaoui, **Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu**, İstanbul 2009; Nazlı Genç, **93 Harbinde Edirne ve Çevresi**, Edirne 2011; Hakkı Yapıcı, **Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Erzurum 2011; Metin Işık, **Prusyalı Bir Subayın Gözüyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Binbaşı Richard Graf Von Pfeil'in Hatıraları)**, İstanbul 2011; Arif Yıldırım, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Zeybek Taburları**, Balıkesir 2012; Emine Tülin Erinc, **Osmanlı Müelliflerine Göre 93 Harbi'nin Kaybedilme Sebepleri**, Ankara 2015.

hareketini;⁶ biri savaş tarihi açısından üç savaş içerisinde 93 Harbi'ni;⁷ biri 93 Harbi'nden 1923'e Karabağ sorununu konu edinmiştir.⁸ Bir yüksek lisans tezi ise 90'lı yıllarda Bosna Hersek'te yaşanan sorunlar ile 93 Harbi arasında bir model oluşturma yoluyla konuyu uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirmiştir.⁹

Türkiye'de farklı üniversitelerde lisansüstü tezlerde belirli ölçüde çalışıldığı görülen 93 Harbi ile ilgili yayımlanan kitap çalışmalarına bakıldığında bu eserlerin de nicelik olarak azlığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık 19. yüzyıl Türk-Rus ilişkilerinin seyri, Balkan topraklarının şekillenmesi ve sürece müdahil olan Avrupa'nın büyük güçleri yoluyla uluslararası siyasete yön vermesi gibi pek çok açıdan önemli olan bu savaş ile ilgili Rusya'da yayımlanmış pek çok araştırma söz konusudur. Yalnızca 1917-2000 yılları arasında Rusya'da Türk tarihi ile ilgili eserlerin künye bilgilerinin verildiği Chernichenkina'nın çalışmasına bakıldığında "1877-1878 Tarihli Türk-Rus Savaşı" başlığı altında altmış çalışmanın sıralandığı görülmektedir.¹⁰

Bu çalışmada ise 93 Harbi ile ilgili Türkiye'de yayınlanan yedi araştırma eser hakkında bilgi verilmiş, böylelikle söz konusu süreç üzerine yapılan yayınların yalnızca bir kısmı bir araya toplanmaya çalışılmıştır. Açıklamaları verilen eserlere yayınlanma tarihi itibarıyla kronolojik olarak çalışmada yer verilmiştir. Söz konusu yedi eserin seçimi birkaç husus çerçevesinde yapılmıştır. Buna göre tanıtımı yapılan eserlerin biri savaşın sebeplerini, biri öncesi ve sonrasıyla bir bütün halinde 93 Harbi'ni, biri Ahmet Muhtar Paşa ekseninde savaş dönemini, biri savaş hakkında görsel verileri, biri de savaşın kronolojisini aktarmaktadır. Eserlerin ikisi ise Rumeli ve Kafkas cepheleleri ekseninde savaşın iki yönünü değerlendirmektedir. Dolayısıyla 93 Harbi ile ilgili yabancı dildeki yayınların çevirileri, Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine aktarılan eserler, savaşla ilgili yazılan makaleler gibi farklı türdeki çalışmalara yer verilmemiştir.

1. 93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri

Selahattin Tansel'in yazmış olduğu *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri* adlı eser 1943 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. 93 Harbinin nedenleri üzerinde durulan eserin başında

⁶ Mehmet Demirtaş, *Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996; Hamza Yerli, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Göçlerin Yol Açtığı Sorunlar (1877-1900)*, Bolu 2017.

⁷ Cemal Can Tarımcıoğlu, *Geç Osmanlı Harp Fenni ve Harp Tarihi (Kırım Harbi, 93 Harbi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi)*, Ankara 2014.

⁸ Zafer Atar, *Doksan Üç Harbinden (1877-1878) 1923'e Karabağ Meselesi*, Manisa 2004.

⁹ Yunus Oğuz, *Tarihsel Modelleme Yöntemine Göre 1877-1878 İle 1992-1995 Bosna-Hersek Krizi*, İstanbul 2015.

¹⁰ Natalia Chernichenkina, *Rusya'da Türk Tarihi ile İlgili Yayınlanan Eserler (1917-2000)*, Gündoğan Yay., İstanbul 2017, s. 200-206.

Tansel, çalışmanın hazırlanmasında faydalandığı yedi dönem kaynağını listelemektedir: A. Saip, *Abdülhamid'in Evaili Saltanatı* (İstanbul 1326); Mahmud Celalettin Paşa, *Miratı Hakikat* (İstanbul 1326); A.Mithat Efendi, *Zühdetülhakayık* (İstanbul 1295); Ali Haydar Mithat, *Tabsırai İbret* (İstanbul 1325); Engelhard (Ali Reşat), *Türkiye ve Tanzimat* (İstanbul 1328); Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı* (İstanbul 1329); Cakometi (Halil Paşa), *Mes'uliyet* (İstanbul 1294).

93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri adlı eser toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “1856’dan 1875’e Kadar Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Rus Tahrikatı” adlı başlık ile başlar. Bu bölümde ilk olarak, özellikle Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Rusya’nın Osmanlı’yı himaye altına alma çabası üzerinde durulmuştur. Daha sonra Kırım Savaşı’na giden süreç ve sonrasında Avrupa devletleri arasında oluşan siyasi havadan bahsedilmiştir. Ardından Rus destekli kurulan Slav komiteleri hakkında bilgi verilmiş ve bu komitelerin Balkanlarda halkı isyana sevk etme çabalarına değinilmiştir. Yine bu bölümde 1871’de Sadaret makamına getirilen Mahmud Nedim Paşa’nın ilk faaliyetleri ve bu faaliyetlerde Rus elçisi General İgnatiyev’in etkisinden kısaca bahsedilmiştir.¹¹

“Şark Buhranı (Bosna-Hersek Hadisesi ve Bulgar İsyanı) ve Devletlerin Müdahalesi, Osmanlıların Aldığı Tedbirler, Mahmud Nedim Paşa ve İgnatiyef” adlı ikinci bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Hersek Hadisesi” adlı ilk alt başlıkta, öncelikle Hersek’te Slav komitelerinin etkisi ile yönetimden şikâyet eden halkın çıkarmış olduğu ufak çaplı isyanlardan ve bu isyanlar için Osmanlı’nın aldığı bir takım tedbirlerden bahsedilmiştir. Daha sonra Osmanlı’nın tedbirlerine rağmen 1875’te çıkan Hersek isyanı ve bu isyanda etkisi olan Rus elçisi İgnatiyev ve 1875’te ikinci defa sadarete tayin edilen Mahmud Nedim Paşa arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Ardından isyanın sonlandırılması için Avusturya Başvekili Kont Andrassy tarafından Bosna-Hersek hakkında yayınlamış olduğu ve Osmanlı’nın üzerinde küçük bir değişiklik yapıp kabul ettiği layihaya değinilmiştir.¹²

“Bulgar İsyanı” adlı ikinci alt başlıkta, Hersek’teki isyanın tam anlamıyla bastırılmaması sonucu Bulgar isyanının çıkmasından bahsedilmiştir. Bu isyanın çıkmasındaki en önemli aktör ise bölgedeki Rus destekli Slav komiteleri olarak gösterilmiştir. Bu komiteler bölgedeki Hristiyan ve Müslüman halkı birbirine düşürüp isyan çıkarmaya çalışmış ve başarılı da olmuşlardır. Yine bu başlıkta yazar özellikle, İgnatiyev’in Bulgar

¹¹ Selahattin Tansel, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Doğu Matbaası, Ankara 1943, s. 5-13.

¹² Tansel, a.g.e., s. 13-16.

isyanındaki rolü, isyanı sonlandırmak için Osmanlı'ya sunduğu layiha ve Mahmud Nedim Paşa üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur.¹³

Üçüncü bölüm olan “Sırp ve Karadağ Osmanlı Harbi” kısmında, ilk olarak Osmanlı'nın Hersek ve Bulgar isyanlarından sonra yeni bir isyanın daha çıkmasına meyil vermemek için Sırp hudutlarında almış olduğu önlemlerden bahsedilmiştir. Daha sonra Sırp ve Karadağlıların çıkarmış olduğu isyan ve Osmanlı'nın bu isyanı bastırmasından sonra gelişen olaylar üzerinde durulmuştur. Burada özellikle isyanda başarısız olan Sırp Prensi Milan'ın Belgrat'taki yabancı konsolosluklardan yardım istemesi ve Osmanlı'nın Sırlara sunduğu anlaşma metnine yer verilmiştir. Bu anlaşma metnini Rusya başta olmak üzere, İngiltere, Avusturya ve Almanya reddetmiştir. Ardından yazar, Rusya'nın İgnatiyev aracılığıyla Osmanlı'ya bir ultiatom verdiğini ve Osmanlı'nın diğer Avrupa devletlerinden destek alamayınca bu ultiatomu kabul etmek zorunda kaldığını anlatmıştır. Bu bölümde son olarak ise Balkan sorununu çözmek için Rusya'nın isteği, İngiltere sefirinin aracılığıyla İstanbul'da bir konferans düzenleme kararı alındığından bahsedilmiştir.¹⁴

“İstanbul Konferansı Harbe Müncer Olan Siyasi Hadiseler” adlı dördüncü ve son bölümde, ilk olarak tahta yeni geçen II. Abdülhamit ve Sadrazam Mithat Paşa'nın Balkan sorununu konferansa gerek kalmadan halletme çabalarına değinilmiştir. Bunun için de Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi planlanmıştır. Ardından konferansın toplanması, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya sunduğu Sırbistan ve Karadağ ile yapılacak barış şartları ve Bulgaristan ile Bosna-Hersek'te ilan edilecek muhtariyete ait bir takım müzakerelerden bahsedilmiştir. Daha sonra konferansta sunulan anlaşma metninin Osmanlı tarafından reddedilmesi, Rus elçisi İgnatiyev'in öncülüğünde hazırlanan Londra Protokolü ve Rusların Osmanlı'ya savaş ilan etmesi üzerinde durulmuştur.¹⁵ Sonuç olarak, Selahattin Tansel'in yazmış olduğu bu eser 93 Harbi'nin nedenlerini anlamak için önemli bir kaynak olarak literatürdeki yerini almıştır.

2. Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi

Rıfat Uçarol'un yazmış olduğu *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi* adlı eser, 1976 yılında Milliyet Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. Bu eser Ahmet Muhtar Paşa'nın uzun süren devlet hizmetlerini, askeri, siyasi hayatını ve 93 Harbi'ndeki kritik yerini detaylı bir şekilde anlatması bakımından önemli bir yere sahiptir. Uçarol eserini oluştururken, başta

¹³ Tansel, a.g.e., s. 17-20.

¹⁴ Tansel, a.g.e., s. 21-25.

¹⁵ Tansel, a.g.e., s. 25-31.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Harp Tarihi Dairesi Arşivi gibi birincil el kaynaklar olmak üzere çeşitli yerli yabancı kaynaklar, makaleler, hatıra ve gazetelerden yararlanmıştır.

Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi adlı bu eser, toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Gazi A. Muhtar Paşa’nın Gençliği ve Tahsil Hayatı” adlı ilk alt başlıkta, Ahmet Muhtar Paşa’nın doğumundan gençlik yıllarına ve almış olduğu eğitimden kısaca bahsedilmiştir. “Müşirliğe Yükselmesine Kadar Yaptığı Görevler” adlı ikinci alt başlıkta ise, ilk olarak tahsilini tamamlayıp Kurmay Yüzbaşı olan Ahmet Muhtar Paşa’nın Hersek ve Karadağ isyanını bastırmakla görevli Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa’nın maiyetine tayin edilmesi anlatılmaktadır. Daha sonra sırasıyla Harp Okulu ve Şehzade Öğretmenliği yapması, Yemene tayini, Paşa ve Müşirliğe terfi edilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁶

İkinci bölüm de iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Müşirlik Devrinde Askeri ve Mülki Görevleri” adlı birinci alt başlıkta, ilk olarak Yemen vali ve kumandanlığı görevinde iken İstanbul’a çağırılması ve buradaki yeni görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Ahmet Muhtar Paşa’nın sırasıyla yapmış olduğu, 4. Ordu Müşirliği, Erzurum valiliği, Hassa Ordu Kurmay Başkanlığı ve Bosna-Hersek Başkumandanlığı gibi görevlerinden bahsedilmiştir. Ardından Ahmet Muhtar Paşa’nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ordu Müşirliği ile Anadolu Harp Ordusu Başkomutanlığına tayini, savaşın Anadolu Cephesi’ndeki gelişmeleri ve 4. Ordu ve Anadolu Harp Ordusu Başkomutanlığı’ndan azledilip İstanbul’a dönüşü anlatılmıştır.¹⁷

Yine bu alt başlıkta, 93 Harbi sonrası yapılan Berlin Anlaşması, Ahmet Muhtar Paşa’nın Girit Memuriyeti, Yunanistan sınırında değişiklik yapacak komisyona birinci komiser olarak tayini, Manastır valiliği ve Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis Vekilliğine tayini gibi konular üzerinde durulmuştur. Ardından Ahmet Muhtar Paşa’nın Olağanüstü elçi olarak Almanya ve İtalya’ya gönderilmesi, Mısır komiserliği, Mısır Hidivi, hükümeti ve Mısır’da bulunan Jön Türkler ile münasebetleri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁸

İkinci bölümün “İkinci Meşrutiyet Devrinde Siyasi Faaliyetler” adlı ikinci alt başlığında, Ahmet Muhtar Paşa’nın II. Meşrutiyet Devrindeki Siyasi Faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İlk olarak Ahmet Muhtar Paşa’nın Mısır’dan İstanbul’a dönüşü ve buradaki siyasi durum anlatılmıştır. Ardından Paşa’nın Ayan Meclisi üyeliği, 31 Mart olayındaki yeri,

¹⁶ Rifat Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*, Milliyet Yay., İstanbul 1976, s. 16-31.

¹⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 32-133.

¹⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 133-285.

Sultan Reşad'ın cülusunu bildirmek üzere Avrupa'ya fevkalade elçi olarak gönderilmesi ve Ayan Meclisi Reisliği üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi, oluşturduğu yönetim kabinesi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Paşa'nın Sadrazamlıktan istifa etmesi ve son devirleri hakkında bilgi verilmiştir.¹⁹

Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise yazar, Ahmet Muhtar Paşa ve dönemini özetleyen bir sonuç bölümüne, kronoloji ve bibliyografyaya yer vermiştir.²⁰

3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi

Em. Kur. Alb. Şadi Sükan tarafından yazılan *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eser, 1985 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara'da basılmıştır. Bu eserde namı diğer 93 Harbi'nin Kafkas Cephesi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu ayrıntılı eserin hazırlanmasında, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İstanbul Başbakanlık Yıldız Arşivi ve ayrıca çeşitli yerli, yabancı eserlerden yararlanılmıştır.

İncelemiş olduğumuz bu eser, Osmanlı'nın Kafkas Cephesi'ndeki başarısızlığının görülmesi ve savaşın kaybedilmesindeki nedenlerin açığa çıkarılmasında önemli bir değere sahiptir. Sükan'ın eserinde Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki başarısızlığının en önemli sebebi olarak lojistik ve idari açıdan büyük eksikliklerin bulunması gösterilmiştir. Buna ek olarak Kafkas Cephesi'nde yeterli güçte emir ve komuta birliğinin bulunmaması, savaş personellerinin eğitim, keşif ve emniyet işlerindeki bilgisizlikleri gibi gelişmelerde diğer önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şadi Sükan'ın yazmış olduğu bu eser toplam 4 bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümünde, Kırım Harbi'nden (1853-1856) sonraki süreç ve Rusların intikam alma yolunda girişmiş olduğu bazı gelişmeler özetle açıklanmıştır.²¹

Kitabın ilk bölümü, “Siyasi Durum”, “Coğrafi Durum” ve “Askeri Güçler” şeklinde üç alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar “Siyasi Durum” adlı İlk başlığı da “Dış Siyasi Durum” ve “İç Siyasi Durum” olarak 2 alt başlığa bölmüştür. “Dış Siyasi Durum” başlığında, Rusların

¹⁹ Uçarol, a.g.e., s. 285-459.

²⁰ Uçarol, a.g.e., s. 460-487.

²¹ Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s. 1-2.*

Panislavizm²² politikası altında Sırbistan ve Karadağ Harbi ele alınmış, daha sonra İstanbul (Tersane) Konferansı ve Londra Protokolü üzerinde durulmuştur. “İç Siyasi Durum” adlı başlık altında ise; 3 Kasım 1839 Tanzimat’ın ilanından 93 Harbine kadar yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ve sonrası yaşanan tepkiler, Cidde ayaklanması ve Kuleli olayı gibi gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ardından Sultan Abdülaziz döneminde yaşanmış Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına yer verilmiş ve bu olaylar 93 Harbinin çıkmasında önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak “İç Siyasi Durum” kısmında savaş öncesi süreçte Osmanlı Devleti’ndeki taht değişiklikleri, Birinci Meşrutiyet’in ilanı ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılışı gibi 93 Harbi ile doğrudan ilgisi olmayan iç siyasi gelişmeler anlatılmaktadır.

“Coğrafi Durum” adı altındaki birinci bölümün ikinci alt başlığında, Kafkas Cephesini kapsayan coğrafi bölge 93 Harbinin koşullarına göre incelenmiş ve harbe olan etkileri değerlendirilmiştir. Bölgenin iklimi, topoğrafik yapısı, buradaki şehir ve kalelerin durumu, bölgede yaşayan ahalinin sayısı gibi tüm bu durumların Osmanlı ve Rus ordularının askeri harekâtına etkileri anlatılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı lojistiğindeki eksikliğe vurgu yapılmaktadır. Birinci bölümün son alt başlığı olan “Askeri Güçler” de ise, Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin harp öncesi ordu teşkilatları, orduların konuşlanması, sevk ve idareleri, eğitimleri, personel ve moral durumları gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu alt başlıkta göze çarpan en önemli detay ise Rusların personel durumu bakımından Osmanlı’ya göre çok daha iyi durumda olmalarıdır. Osmanlı’nın Kafkas cephesinde bulunan askeri personel sayısı 65.000 iken, Rusların ise 150.000 civarında olduğu belirtilmektedir.²³

“Sefer-Seferberlik ve Yığınak Planları ve İcrası” ana başlığı ile başlayan II. bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık olan “Kafkas Cephesi Sefer Planları”nda Kafkas Cephesi’ndeki Osmanlı ve Rus sefer planları anlatılmıştır. Bu planlamalarda Osmanlı’nın amacı başta Kars, Erzurum, Ardahan, Batum ve Van olmak üzere Kafkaslarda Ruslara karşı etkili bir savunma duvarı oluşturmak idi. Rusların amacı ise altı hafta içinde Erzurum’u alıp Anadolu’yu hızlıca işgal etmektir. “Seferberlik Planları ve İcrası” adlı ikinci alt başlıkta, savaş öncesi Osmanlı ve Rus ordularının son durumu ve cephelere gönderilecek olan askerlerin hangi bölgeye kaç kişilik tabur ve tümenler halinde gidecekleri anlatılmıştır. II. bölümün son

²² Panislavizm, Rusya’nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, Slav ırkından olanları kendi hakimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 11.

²³ Sükan a.g.e., s. 3-52.

alt başlığı olan “Yığınak Planları”nda ise cephede bulunan askeri birliklerin sefer planlarına uygun olarak hangi bölgelerde kaç asker ile yığınak yapmayı planladıkları anlatılmıştır.²⁴

Kitabın III. bölümü “Harbin İlanı, Harekat ve Muharebeler, Barışın Yapılması” şeklinde üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Harbin İlanı” adlı ilk alt başlıkta, özellikle Rusya’nın Sırp ve Karadağ isyanları ile Balkanlarda gelişen olumsuz havadan yararlanıp harbi başlatmak için aradığı bahaneler anlatılmaktadır. Yine bu bölümde Osmanlı’nın savaş öncesi yapılan Tersane Konferansı ve Londra Protokolü’nü reddetmesi sonucu Rusya’nın Osmanlı ile ilişkilerini kesmesi ve savaş ilan etmesinden bahsedilmiştir. Ardından “Harekat ve Muharebeler” adlı ikinci alt başlık oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu başlıkta öncelikle, Doğubeyazıt, Ardahan, Batum ve Kars’ın Rusların eline geçmesi ardından kısa bir süre sonra Ahmet Muhtar Paşa’nın önderliğindeki 4. Ordu ve emrindeki diğer komutan ve tümenlerin üstün gayreti ile Halyas, Zivin, Yahniler ve Gedikler muharebelerinde elde edilen başarılar hakkında bilgi verilmiştir. Sükan, art arda gelen başarılar sonucu Kars ve Doğubeyazıt’ın kurtarılmasından bahsetmiş ancak Osmanlı kuvvetlerinin azlığı ve hareket yeteneğinin bulunmaması nedeniyle ilerleyişini sürdüremediğine ve Erzurum’a kadar geri çekilmek zorunda kaldığına dikkat çekmiştir. Yine bu başlıkta özellikle Erzurum’a yapılan baskın ve Aziziye tabyasındaki asker-halk kenetlenmesi sonucu Rusların geri atılması ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu başlıkta son olarak ise Kars ve Batum’un tekrar elden çıkması ve savaşın son bulmasıyla yapılan Edirne Mütarekesinden bahsedilmiştir. Barışın yapılması adlı III. bölümün son alt başlığında ise savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması ve buna verilen iç ve dış tepkiler, Rusya’ya karşı oluşturulan Osmanlı-İngiliz İttifakıyla Kıbrıs’ın İngilizlere bırakılması ve Berlin Barış anlaşması anlatılmıştır.²⁵

Eserin son bölümü olan IV. bölümde Sükan, “Lojistik ve İdari Faaliyetler” ana başlığı altında ilk olarak, Osmanlı’nın yurt içinde, menzil sahasında, ordu ve tümenler bölgesindeki teşkilatlanması ve lojistik tesisleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ordunun başlıca ikmal maddeleri olan; yiyecek, silah, araç gereç, yakıt ve cephanelerinden bahsetmiştir. Sükan, son olarak ise ordunun ağır ve hafif silahları, ulaştırması, sıhhiye, veteriner, tahliye ve personel hizmetlerinden bahsedip bölümü sonlandırmıştır.²⁶ Yazar kitabın “Ek” bölümünde ise savaşın kronolojisini, harita ve krokilerini okuyuculara sunmuştur. Sükan’ın oluşturmuş

²⁴ Sükan, a.g.e., s. 53-59.

²⁵ Sükan, a.g.e., s. 61-206.

²⁶ Sükan, a.g.e., s. 207-223.

olduğu bu eser özellikle 93 Harbi'nin Kafkas Cephesi üzerinde çalışma yapacaklar için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Öncesi ve Sonrası ile 93 Harbi

Turhan Şahin tarafından yazılan *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi* adlı eser 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Ankara'da basılmıştır. Yazar, 93 Harbiyle ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların azlığından şikâyet edip böyle bir eseri meydana getirme isteği duyduğunu kitabında belirtmiştir. Şahin, bu eserini meydana getirirken tamamen yerli kaynaklardan yararlanmışır.

Şahin eserinde özellikle 93 Harbi'ni Türk tarihinde İstiklal Harbi'nden önce yaşanan en büyük deprem olarak nitelendirmiş ve bu yüzden de araştırılması mühim bir hadise olarak ele alınmasını arzu etmiştir. Şahin yine eserinde Rusların sadece Plevne hakkında 400 cilt kitap yayınladığını belirtmiş ve bu sayının ülkemizde çok az olduğundan yakınmıştır. Şahin bu eserinde savaşın öncesindeki siyasi durumu ve gelişmeleri aktarmanın yanı sıra özellikle savaş sırasında ve sonrasında Türklerin maruz kaldığı (katliam, göç) zorlukları açığa çıkarmayı amaçlamıştır.

Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi adlı eser toplam 15 bölümden oluşmaktadır. “19. Yüzyılda Dünyanın Genel Siyasi Görünümü” adlı ilk başlıkta, genel olarak XIX. Yüzyılda İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya, Çin, Afganistan ve Osmanlı gibi devletlerin siyasi durumu hakkında kısa bilgi verilmiştir.²⁷

“19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Devraldığı Miras” adlı ikinci başlıkta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa karşısındaki gerileyişi anlatılmıştır. Yazar bu gerileyişin en önemli sebeplerinden birinin Osmanlı ordusundaki bozulmalar olduğunu belirtmiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağının devletteki konumu ve hanedanlık üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Daha sonra XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkilerine kısaca değinilmiş ve 1677-1914 yılları arasında iki devletin toplam 18 defa savaş meydanlarında karşı karşıya geldiklerinin altı çizilmiştir. Ardından Osmanlı'nın siyasi, askeri ve maddi açıdan karşılaştığı sıkıntılar üzerinde durulmuştur.²⁸

Üçüncü başlık olan “İçimizden Akardı Tuna” kısmında, Türklerin Rumeli'ye ilk geçişinden başlayarak, 1699 Karlofça Anlaşmasından 93 Harbi'ne kadar Balkanların siyasi durumundan kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra Balkanların hareketli olduğu XIX. Yüzyıl'da

²⁷ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 5-7.

²⁸ Şahin, a.g.e., s. 8-15.

devleti daha da kötü duruma sokacak ve başka isyanları da körükleyebilecek olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı üzerinde durulmuştur. En son ise 93 Harbi'nin alıp götürdüğü Kıbrıs Adası'ndan bahsedilmiş ve başlık kapatılmıştır.²⁹

“İktidarı Muktedir Olanlar Kullanmalı” adlı dördüncü başlıkta yazar, Osmanlı'daki yönetim sistemi üzerinde kısaca durmuştur. Şahin, burada özellikle yükselme dönemine kadar ki şehzadelerin devleti yönetmeye hazır bir halde bulunmalarından ve böylelikle padişahlıklarında devleti iyi bir şekilde yönettiklerinden bahsetmiştir. Fakat XVII. Yüzyıldan itibaren şehzadelerin sancağa çıkmamaya başlamasıyla beraber tahta geçtiklerinde büyük sıkıntılar çektiklerinin ve böylece devlet yönetimindeki ağırlıklarının kaybolduğunun da altını çizmiştir. Padişahların yönetimdeki bu ağırlıklarını kaybetmelerine kanıt olarak ise Osmanlı tarihindeki 36 padişahın 15'inin tahtan indirilip 4'ünün boğdurulduğunu ve 1'inin (Abdülaziz) de şaibeli bir şekilde öldüğünü göstermiştir. Şahin, en son ise padişahların ordunun başında sefere çıkmamaya başlamalarını eleştirmiştir.³⁰

“Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydınlar” adlı beşinci başlıkta, ilk olarak Osmanlı toplumunda ayanların yeri ve etkilendikleri batı düşüncesinden bahsedilmiştir. Ardından 1856 Paris Barış Kongresi ve Paris Anlaşmasıyla Osmanlı'nın Avrupalı devletler arasında kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Osmanlı aydınlarının meşrutiyet istemi ve bu istemleri için bir takım entrikalarla Sultan Abdülaziz ve V. Murat'ın tahtan indirilmesi ve yerine meşrutiyet taraftarı olarak gözüken II. Abdülhamid'in tahta geçirilmesinden bahsedilmiştir. Yine bu başlıkta II. Abdülhamid döneminde harp yanlısı Mithat Paşa ve çevresindeki aydınların devlet içindeki etkinliği anlatılmıştır.³¹

Altıncı başlık olan “Osmanlı Rus Mücadele Tarihi” kısmında, Osmanlı ve Rusya'nın tarih sahnesinde ilk karşılaşmaları, II. Viyana kuşatmasından sonraki süreç ve özellikle bu süreçten sonra başlayan Rusların saldırgan tavırları anlatılmıştır. Daha sonra Azak Kalesi ve Kırım'ın elden çıkması ve Rusların özellikle XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren uyguladıkları Panslavist politika üzerinde durulmuştur. Şahin bu bölümde son olarak ise yaklaşık 237 yılda Osmanlı ve Rusya'nın büyük küçük 18 savaşta karşılaştığını ve bu savaşların Osmanlı'nın yıkılış sürecini hızlandırdığını belirtmiştir.³²

²⁹ Şahin, a.g.e., s. 15-20.

³⁰ Şahin, a.g.e., s. 20-23.

³¹ Şahin, a.g.e., s. 23-28.

³² Şahin, a.g.e., s. 28-35.

“93 Harbi Ufuklar Kararmakta” adlı yedinci başlıkta, ilk olarak harp öncesi Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler, Balkanlarda patlak veren Hersek ve Karadağ isyanları ve Osmanlı’nın Tersane Konferansı adı altında savaşı engelleme çabaları anlatılmıştır. Osmanlı bu konferansta özellikle İngiltere’yi yanına çekmek için 23 Aralık 1877’de I. Meşrutiyeti ilan etmişse de başarılı olamamıştır. Daha sonra yine bu başlıkta yazar, Sadrazam Mithat Paşa’nın savaş yanlısı bir politika izlediğinden, Rusların savaş çıkmadan hazırlıklara başladığından ve Mareşal Ahmet Muhtar Paşa’nın savaşa girilmemesi için II. Abdülhamid’e uyarıda bulunmasından bahsedilmiştir. Bu bölümde ek olarak Ahmet Muhtar Paşa’nın II. Abdülhamid’e Hersek’ten çekmiş olduğu gizli telgrafa yer verilmiştir.³³

“Bir Yanda Arpaçay Bir Yanda Tuna” adlı sekizinci başlıkta, ilk etapta Rusların 24 Nisan 1877’de savaş ilan etmesi ve Türk ordusuna Kars Arpaçay’da yapılan saldırı anlatılmıştır. Ardından II. Abdülhamid’in 25 Nisan 1877 günü Kars Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri Ahmed Muhtar Paşa’ya harbin başladığına dair yolladığı telgrafa yer verilmiştir. Yazar, savaşın ilk önce Kafkasya Cephesinde başlamasından dolayı ilk olarak bu cephede yaşanan olay ve çatışmalara eserinde yer vermiştir. Ahmet Muhtar Paşa savaş başlamadan önce Kafkas Cephesi’nde yaptığı teftiş sırasında son derece önemli eksiklikler görmüştür ve bunların içinde en çok dikkati çeken ise kâğıt üzerinde 100.000 gösterilen asker sayısının yalnızca 57.560 olmasıdır. Yine bu dönemde Ahmet Muhtar Paşa’yı en çok düşündüren konu ise yiyecek stoku meselesi olmuştur. Ahmet Muhtar Paşa’nın savaşın başlamasıyla birlikte Zivin ordugâhından Tümen ve Sancak Komutanlarına yolladığı talimatnameye de bu bölümde yer verilmiştir. Daha sonra Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt’ta yaşanan muharebelere yer verilmiş ve Osmanlı’nın Ruslara ilk dur dediği muharebe olan Halyaz Meydan Muharebesinden bahsedilmiştir.³⁴

Dokuzuncu başlık olan “Tuna Nehri Akmam Demez” kısmında ilk olarak Rusların Tuna’yı geçmek için yaptıkları hazırlıklar ve nihayetinde Osmanlı’nın yeterli tedbirleri alamaması sonucu Tuna’yı geçtiklerinden bahsedilmiştir. Yazar daha sonra, Gazi Osman Paşa’nın II. Abdülhamid’e Rusların Tuna’yı geçmesine izin vermeden yığınak yaptıkları yere baskın yapıp dağıtmayı teklif ettiğini ve bu teklifin reddedilmesini eleştirmiş ve bu hareket sonrası inisiyatifin Ruslara geçtiğini belirtmiştir. Yine yazar Tuna Cephesi Orduları Başkomutanı Serdar-ı Ekrem Mareşal Abdülkerim Nadir Paşa’nın 73 yaşında hastalığı olan biri olması ve Tuna’da bulunan genç komutanların teklif ve uyarılarına aldırış etmemesini

³³ Şahin, a.g.e., s. 36-44.

³⁴ Şahin, a.g.e., s. 44-59.

Rusların işini kolaylaştırdığını savunmuştur. Yazar, savaşın Rusya'nın lehine ilerlemesindeki diğer sebeplerin, Osmanlı Ordusundaki üst ve alt birlikler arasındaki koordinesizlik, ordunun istihbarat sorunu ve Osmanlı'nın her iki cephede de kale öncelikli savunma yapma isteği olduğunu belirtmiştir.

Yazar daha sonra yine bu bölümde, Osmanlı'nın başarılı olduğu Halyas, Zivin, Yahniler ve Gedikler Muharebelerine ve Ahmet Muhtar Paşa'nın başarısının devamı için İstanbul'dan takviye birlik, araç gereç ve iaşe istemine yer vermiştir. Ruslar Osmanlı'dan hem asker sayısı hem de teçhizat bakımından daha iyi durumdaydı. Her muharebe sonrası takviye birlikleri hızlıca cepheye gelmekte ve bu durum da Osmanlı'nın işini bir hayli zorlaştırmaktaydı. Yazar, bu bölümün sonlarında Kafkas Cephesi odaklı anlatımlarını yapmıştır. Özellikle Rusların Erzurum'a saldırısı, Aziziye tabyasındaki asker-halk bütünleşmesi ile kazanılan zafer ve Kars'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi üzerinde durmuştur.³⁵

“Plevne Abidedir” adlı onuncu başlıkta, ilk önce Plevne'nin Balkanlardaki önemine kısaca değinilmiş daha sonra Osmanlı ordusunun Rumeli Cephesi'nde bulunan kuvvetlerinden bahsedilmiştir. Ardından Rusların Osmanlı'nın doğu ve güney ordularını etkisiz hale getirip Balkan dağlarının en önemli geçitlerinden olan Şıpka Geçidini ele geçirmeleri üzerinde durulmuştur. Böylece tüm önceliğin Rusların eline geçtiğini vurgulayan Şahin, Rusların yeni hedefinin Plevne olduğunu belirtmiştir. Bu durumu gören Gazi Osman Paşa Vidin'de bulunan ordusunu Ruslardan önce süratle Plevne'ye çekip 143 gün sürecek olan Plevne direnişini başlatmış oldu. Yazar, bundan sonra sırasıyla birinci ve ikinci Plevne muharebeleri üzerinde durmuştur. Birinci ve İkinci Plevne Muharebelerinde, Gazi Osman Paşa'nın üstün taktik bilgisi ve dirayeti ön plana çıkmıştır. Nitekim Gazi Osman Paşa İkinci Plevne muharebesindeki başarısından sonra “Büyük Osmanlı Madalyası” ile onurlandırılmıştır. Yazar, Gazi Osman Paşa'nın İkinci Plevne zaferi sonrası geri çekilen Rus ordularını takip edip imha etmediği için sert eleştirilere maruz kaldığını söylemiş ancak Paşanın bu eleştirilere yeterli sayıda süvari birliğinin olmayışını belirterek cevap verdiğini aktarmıştır. Bu muharebeler de dikkat çeken bir unsur da New York ve Londra gibi birçok farklı ülkeden gelen savaş muhabirlerinin cephelere gitmesidir. Muhabirler sayesinde birçok ülkede savaş tüm sıcaklığıyla takip edilmekteydi.³⁶

³⁵ Şahin, a.g.e., s. 59-72.

³⁶ Şahin, a.g.e., s. 72-85.

“Albay Yunuslar Yapar Tarihi” adlı on birinci başlıkta, ilk olarak II. Plevne muharebesi sonrası Osmanlı ve Rus ordularının son durumu ve Rusların Plevne’yi tekrar kuşatmak için yaptığı hazırlıklardan bahsedilmiştir. 93 Harbi’nin siyasi ve askeri geleceği tam anlamıyla Plevne’de kitlenmiş durumdaydı. Plevne’nin iki defa kuşatılıp alınamaması Rusya’da çeşitli dedikoduların çıkmasına sebep olmuş hatta savaşın kaybedilmesi durumunda Çar II. Aleksandr’ın tahtından indirileceği dahi konuşulmaya başlanmıştı. Nitekim tüm bu dedikoduların bilincinde olan Çar işleri sıkı tutmak amacıyla Rusya’dan kalkıp Plevne’ye gelmişti. Ardından Gazi Osman Paşa’nın önderliğinde Albay Yunus Bey ve Tahir Paşa’nın üstün gayretiyle Plevne’yi III. kez kuşatan Rusların nasıl durdurulduğu, Osman Paşa’ya “Gazilik” unvanının verilmesi ve tüm Avrupa’nın Gazi Osman Paşa’ya olan hayranlığından bahsedilmiştir.³⁷

On ikinci başlık olan “Rusların Gerçek Dostu Kış Mevsimidir” kısmında, Yazar ilk olarak Rusların Plevne’yi çepeçevre sardığını, Osmanlı’nın hiçbir yardımdan yararlanmaması için Plevne-Sofya yolunun kapatıldığını ve telgraf hatlarının da kesildiğini belirtmiştir. Daha sonra 93 Harbi boyunca Türkleri her fırsatta katletmeye çalışan General Gurko’dan kısaca bahsedilmiştir. Ardından Avrupa Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola’nın daha fazla kan dökülmemesi için Gazi Osman Paşa’ya yazdığı teslim mektubu ve Gazi Osman Paşa’nın cevabına yer verilmiştir. Gazi Osman Paşa Rusların teslim isteğini reddediyordu ancak şartlar Osmanlı’nın aleyhine ilerlemekteydi. Özellikle ağır kış şartları kendini göstermiş, ordunun iaşesi azalmış ve salgın hastalıklar baş göstermeye başlamıştı. Bunların yanında savaştan kaçan sivil halkın oldukça zor şartlar altında büyük kitleler halinde Edirne, İstanbul ve Anadolu’ya göç etmesi savaşın kirli yüzünü bir kez daha ortaya çıkarmaktaydı.³⁸

“Her Çekirdek Zorlar Kabuğunu” adlı on üçüncü başlıkta, Yazar ilk başta, Gazi Osman Paşa’nın Plevne’nin akıbeti için zor bir karar aşamasında olduğunu ve bu kararı da yanındaki komutan ve erlerin görüşlerini alıp verdiğini belirtmiştir. Gazi Osman Paşa’nın uzunca düşünüp verdiği bu karar Rus ablukasını yarıp huruç harekâtı gerçekleştirmek idi. Yazar daha sonra, huruç harekâtı için yapılan hazırlıklar ve 10 Aralık 1877’de başlayan harekâttan bahsetmiştir. Gazi Osman Paşa önderliğindeki yaklaşık 45.000 kişilik ordu ilk harekâttan başarılı olmuş ve birinci Rus çemberini geçmiş ancak Ruslar kısa sürede takviye birliklerle durumu kendi lehlerine çevirmeye başlamıştı. Bu sırada Gazi Osman Paşa’nın da sol ayağından vurulması ve atının ölmesi askerler arasında büyük bir paniğe neden olmuş ve

³⁷ Şahin, a.g.e., s. 85-98.

³⁸ Şahin, a.g.e., s. 98-112.

Osmanlı ordusu Vid vadisine sıkışıp kalmıştı. Durumun kötüye gittiğini gören Gazi Osman Paşa daha fazla asker kaybı yaşanmaması için 10 Aralık 1877’de aynı gün öğlen saatlerinde teslim bayrağının kaldırılması emrini vermişti.³⁹

Yazar bölümün sonunda, teslim olan Gazi Osman Paşa’nın Rus Çar’ı ve komutanları ile görüşmesi ve özellikle de esir alınan Türk askerlerinin Ruslar tarafından uğradığı kötü muamele üzerinde durmuştur. Daha sonra teslim olan 40.000’ne yakın askerin Bükreş’e sürgüne gönderilmesinden, geri dönenlerin sayısının 12.000 civarında olduğu ve yaklaşık 28-29 bin askerin Plevne’de silah bıraktıktan sonra gerek soğuk kış şartları ve hastalıktan gerekse Rus esareti sırasında öldüğünden bahsedilmiştir. Yazar bu bölümde son olarak ise, katledilen binlerce Türk askerinin hesabının sorulmamasını şiddetle eleştirmiştir.⁴⁰

Savaşın artık son zamanlarını anlatan “Berlin’e Giden Yol” adlı on dördüncü başlıkta, ilk olarak Rusların İstanbul’a yürüyüşü, Edirne Mütarekesi ve Rusların Yeşilköy’e kadar gelip karargâhlarını kurmasından bahsedilmiştir. Ardından yapılan, Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarına değinilmiş ve savaş sonrası oluşan siyasi hava üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.⁴¹

“Şen Gidiş Yaslı Dönüş” adlı kitabın on beşinci ve son başlığında, 93 Harbi’nin doğurduğu en mühim meselelerden bir tanesi olan göç sorunu üzerinde durulmuştur. Özellikle Bulgaristan Türklerinin 1985’lere kadar devam eden zorunlu göç hareketlerinden bahsedilmiştir.⁴² Yazar kitabında son olarak ise kısa bir sonuç bölümüne, Bulgaristan Türklerine hitaben yazılmış “Bugün Olmasa da Yarın” isimli şiire, faydalandığı kaynaklara ve 93 Harbi ile ilgili görsellere yer vermiştir.⁴³

5. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi adlı eser Em. Hv. Tuğg. H. Hikmet Süer tarafından yazılmış ve 1993 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara’da basılmıştır. Bu eser Şadi Sükan’ın 1985 yılında yazmış olduğu *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eseri tamamlar niteliktedir. Sükan’ın eseri 93 Harbi’nin Kafkas Cephesi’ni ele alırken birazdan inceleyeceğimiz Süer’in eseri de 93 Harbi’nin Rumeli

³⁹ Şahin, a.g.e., s. 112-118.

⁴⁰ Şahin, a.g.e., s. 118-124.

⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 124-137.

⁴² Şahin, a.g.e., s. 138-143.

⁴³ Şahin, a.g.e., s. 143-199.

Cephesini ele almıştır. Süer’de tıpkı Sükan’da olduğu gibi bu ayrıntılı eserin hazırlanmasında başta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Başbakanlık Arşivi olmak üzere çeşitli yerli ve yabancı eserlerden yararlanmıştır.

Bu eser Sükan’ın yazmış olduğu *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, II. Cilt* adlı eserle aynı amaca hizmet etmektedir. Amaç savaşın kaybedilmesindeki nedenleri gün yüzüne çıkarmak ve Osmanlı’nın yıkılış sürecini hızlandıran bu savaşı doğru bir şekilde anlamaktır. Süer’e göre harbin kesin sonuç yeri olan Rumeli Cephesi’ndeki emir ve komuta birliğinin zayıf olması, sevk ve idare yetersizliği, eğitim ve iletişimdeki eksiklikler, bölgenin sosyopolitik özelliğinin harekât üzerindeki olumsuz etkisi yenilginin ana sebepleri olarak gösterilmektedir. Her ne kadar Osmanlı savaştan net bir mağlubiyetle ayrılrsa da, Gazi Osman Paşa’nın Plevne’de göstermiş olduğu üstün savunma sırasında uyguladığı toprak tahkimat tarzı bu harbin övünülecek nadir taraflarından biri olarak gösterilmiştir.

Süer’in eseri toplam 4 bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümü Sükan’ın yazmış olduğu eserin giriş bölümüyle hemen hemen aynıdır. Bu bölümde Kırım Harbi’nden (1853-1856) 93 Harbine kadar olan süreç ve Rusların bu süreçteki politikasından kısaca bahsedilmiştir.⁴⁴

“Siyasi Durum, Coğrafi Durum ve Askeri Güçler” adındaki ilk bölüm Üç alt başlıktan oluşmaktadır. Süer, “Siyasi Durum” adlı İlk başlığı da “Dış Siyasi Durum” ve “İç Siyasi Durum” olarak İki alt başlığa bölmüştür. “Dış Siyasi Durum” başlığında Sükan’ın eserinde de belirtildiği gibi Rusların Panslavizm politikası altında Sırbistan ve Karadağ Harbi ele alınmış, daha sonra İstanbul (Tersane) Konferansı ve Londra Protokolü üzerinde durulmuştur. “İç Siyasi Durum” adlı başlık altında ise; 3 Kasım 1839 Tanzimat’ın ilanından 93 Harbine kadar yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle 1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ve sonrasında yaşanan tepkiler, Cidde ayaklanması ve Kuleli olayı gibi gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ardından Sultan Abdülaziz döneminde yaşanmış Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına yer verilmiş ve bu olaylar 93 Harbinin çıkmasında önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak ise “İç Siyasi Durum” kısmında savaş öncesi süreçte Osmanlı Devleti’ndeki taht değişiklikleri, Birinci Meşrutiyet’in ilanı ve ilk Osmanlı Mebusan

⁴⁴ Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 1-3.

Meclisi'nin açılışı gibi 93 Harbi ile doğrudan ilgisi olmayan iç siyasi gelişmeler anlatılmaktadır.⁴⁵

Birinci bölümün “Coğrafi Durum” adlı ikinci alt başlığında, Batı (Rumeli) harekât alanını kapsayan bölgenin coğrafi konumu, sınırları ve yüz ölçümünden bahsedilmiştir. Özellikle bölgede bulunan nehirler, dağlar, ovalar, köprüler, kara yolları, demir yolları, şehirler ve limanlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yine bu başlıkta bölgenin sosyolojik ve ekonomik durumu, toplumsal yapısı ve tüm bunların harekâta olan etkisi üzerinde durulmuştur.⁴⁶

Birinci bölümün son alt başlığı olan “Askeri Güçler” de ise, tarafların savaş öncesinde ve Rumeli harekât alanında bulunan askeri güçlerinden bahsedilmiştir. Bu başlıkta Rusların Kafkas Cephesi'nde olduğu gibi Rumeli Cephesi'nde de askeri personel olarak Osmanlı'dan daha iyi durumda olduğu belirtilmiştir. Ancak personel yönünden asıl sıkıntının, tabip, eczacı, hemşire ve sağlık memuru eksikliğinin olduğu aktarılmıştır. Süer, Osmanlı'nın Rumeli Cephesi'ndeki ordu mevcudununun 186.000, Rusların ise Rumen ordusuyla birlikte 325.000 olduğu ancak bazı belgelerde bu sayının 223.000 olarak gösterildiğine dikkat çekmiştir. Son olarak bu başlıkta göze çarpan önemli bir unsurda Osmanlı'nın lojistik durumudur. Osmanlı'nın zaten ekonomik durumunun kötü olduğu, ikmal ve iâşe ihtiyacının büyük bir kısmının bölgedeki şehirlerden karşılandığı, silah, araç ve gereçlerinin de Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden tedarik edildiği belirtilmiştir. Ayrıca lojistik aksamaların özellikle Üçüncü Plevne Muharebesi'nden sonra başladığı ve Plevne'nin elden çıkmasıyla da çok güç bir duruma düşüldüğünün altı çizilmiştir.⁴⁷

Kitabın II. bölümü Sefer Planı, “Seferberlik ve Yığınak Planları ve Uygulamaları” ana başlığı altında Dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık olan “Tarafların Sefer Planları”nda Rumeli Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus sefer planlarından bahsedilmiştir. Süer, Osmanlı'nın savaşa hazırlıksız yakalandığını, daha önceden bir plan olmadığını ve Rusların savaş ilanından sonra acele bir plan yaptığını eserinde belirtmiştir. Ayrıca Süer, Osmanlı'nın geçilmesi zor bir engel olarak gördüğü Tuna nehrini yeterli kuvvetle tutmayı öngörmediğini ve bu yüzden savunmayı kalelerde yapmak zorunda kaldığını eleştirel bir yorumla anlatmıştır. Rus sefer planlarına baktığımız zaman, Rusların ilk amacı Maçın vilayetinden Tuna'yı geçerek daha sonra sırasıyla Köstence-Ziştovi-Niğbolu-Tırnova-Selvi hattını ele geçirmek ve

⁴⁵ Süer, **a.g.e.**, s. 5-22.

⁴⁶ Süer, **a.g.e.**, s. 22-32.

⁴⁷ Süer, **a.g.e.**, s. 33-50.

Meriç vadisi üzerinden Edirne'ye girmektir. İkinci alt başlık olan “Tarafların Seferberlik Planları”nda ise Osmanlı ve Rus ordularının son durumu, Tuna Cephesi'ndeki asker miktarları ve konuşlanacakları bölgeler ele alınmıştır. Yine bu başlıkta Süer özellikle Rus seferberlik planının son derece önemli olduğunu belirtmiş, bunu da 1874'te hazırlanan Rus Silahlı Kuvvetlerinin yeni teşkilatlanma planıyla bağdaştırmıştır. Bu planda örneğin hiçbir subayın emekli edilmemesi, daha önce emekli olanların geri çağırılması ve subay okullarındaki öğrencilerin kısa eğitime tabi tutularak 1877 ve 1878 yıllarında mezun edilmeleri Rusların bu savaşa verdiği önemi kanıtlar niteliktedir. Bu gibi örnekler ayrıntılı olarak eserde anlatılmıştır. II. bölümün üçüncü ve dördüncü alt başlıkları olan “Tarafların Yığınak Planları ve Seferberlik ve Yığınağın Yapılması” adlı başlıklarda ise Rumeli Cephesinde bulunan birliklerin önceden yapılmış sefer planlarına uygun olarak hangi bölgelerde kaç asker ile yığınak yapmayı planladıkları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁴⁸

“Harbin İlanı ve Muharebeler” adlı kitabın III. bölümü, üç alt başlıktan oluşmaktadır. “Harbin İlanı” adlı ilk alt başlıkta, Rus Çarı II. Aleksandr'ın Rus Avrupa Güney Ordu Komutanlığı'nın bulunduğu Zimmerinka'ya gidişini, burada son durumu görüp harbin açılması için hükümete direktif vermesini, Rus Güney Ordu Komutanı Çar'ın kardeşi Grandük Nikola Nikolayeviç'e ve Romanya Prensiği ahalisine yazmış olduğu emirnameden bahsedilmiştir. “Harekat ve Muharebeler” adlı ikinci alt başlıkta, Rumeli Cephesi'nde gerçekleşen tüm harekat ve muharebeler oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. İlk olarak tarafların bölgedeki kuvvetlerine ve Osmanlı'nın Tuna nehrinde yer alan deniz filosuna kısaca değinilmiştir. Ardından Tuna bölgesindeki Şumnu, Vidin, Silistre, Rusçuk ve Varna gibi stratejik yönden önemli ordugâhların durumundan bahsedilmiştir. Daha sonra Rusya'nın 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmesiyle birlikte Rusya ve Osmanlı'nın harekât tarzı, Rusların Tuna'yı geçmek için yaptığı hazırlıklar ve Tuna'yı geçişi üzerinde durulmuştur.⁴⁹

Üçüncü alt başlık olan “Muharebeler”de ise Rumeli Cephesi'nde gerçekleşen tüm muharebeler oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu alt başlıkta ilk olarak, Plevne muharebesinden önce gerçekleşen Zıştovi, Tırnova, Niğbolu, Hain Boğazı, Eflihanlı, Kızanlık ve Şıpka muharebelerinden bahsedilmiştir. Süer, üst üste alınan yenilgilerle Rusların Tuna'yı geçtiğini ve Osmanlı'yı çok zor duruma düşürdüğünü aktarmış ve artık tüm ümitlerin Plevne'ye yeni gelmiş olan Gazi Osman Paşa ve Karadağ Cephesi'nden Balkanlara gelmekte olan Müşir Süleyman Paşa'nın kuvvetlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yine Süer,

⁴⁸ Süer, a.g.e., s. 51-64.

⁴⁹ Süer, a.g.e., s. 65-100.

özellikle Niğbolu yenilgisi öncesi Gazi Osman Paşa'nın Tuna'yı geçip Balkanlara doğru sarkan Rus kuvvetlerinin gerisine ve ardından Zıştovi istikametinde taarruz etmek istediğini Rumeli Cephesi Komutanı Serdar-ı Ekrem Müşir Abdülkerim Paşa'ya bildirdiğini aktarmış. Ancak bu teklifin kabul edilmeyip Viyana elçisinin söylediklerine göre hareket edilmesinin Niğbolu ve ardından gelen yenilgiler üzerinde önemli bir etkisi olduğundan bahsetmiştir.⁵⁰

Yazar yine bu bölümde, 93 Harbi'nin en can alıcı noktalarından biri olan Birinci Plevne Muharebesi, İkinci Plevne Muharebesi öncesi tarafların durumu, Rusçuk Cephesi'ndeki son durum, İkinci Plevne Muharebesi ve İkinci Şıpka Muharebesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Daha sonra Üçüncü Plevne Muharebesine kadar olan süreç ve bu arada yaşanan irili ufaklı çatışmalardan bahsedilmiştir. Ardından Osman Paşa'nın Gazilik unvanını kazandığı ve adını tüm Avrupa'ya duyurduğu Üçüncü Plevne Muharebesi oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bölümün sonlarına doğru ise Plevne'de geçirilen son günler, Gazi Osman Paşa'nın yapmak zorunda kaldığı huruç harekâtı, Rumeli Cephesi'ndeki geri çekiliş, Rusların Edirne'ye girip İstanbul önlerine kadar gelmesi ve ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarından bahsedilmiştir.⁵¹

Kitabın IV. ve son bölümü olan “Lojistik ve İdari Faaliyetler”, dört alt başlıktan oluşmaktadır. Süer, “Teşkilat” adlı ilk alt başlıkta 93 Harbi'nde Osmanlı kuvvetlerinin lojistik faaliyetlerini yurt içinde, menzil alanında, ordu geri hizmet bölgesinde ve tümenler bölgesinde olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. “Lojistik” adlı ikinci alt başlıkta, Osmanlı ordusunun yiyecek, giyecek, yakıt, silah, cephane gibi ikmal kaynaklarının nasıl tedarik edildiğinden bahsedilmiştir. Yine bu alt başlıkta Osmanlı'nın deniz, kara ve demir yoluna bağlı olan ulaştırma sistemi ve sıhhiye-veterinerlik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra “Personel Faaliyetleri” adlı üçüncü alt başlıkta, Osmanlı'nın harbin ilanı ile başlayan seferberlik faaliyetlerinden, personel ikmalinden, ordunun moral durumundan ve ordudaki disiplin, kanun ve nizam durumundan bahsedilmiştir. Dördüncü ve son alt başlık olan “Sivil İşler” de ise savaş zamanı bölgedeki sivil halkla olan ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bölümün bitiminden sonra da bir sonuç bölümü karşımıza çıkmaktadır. Yazar burada savaşın kaybedilme nedenlerinden bahsetmiştir. Süer, özellikle Osmanlı'nın seferberliğini istenen düzeyde tamamlayamaması, Tuna nehri ve Balkan dağları gibi geçilmesi zor olan engellerden savunma amacıyla gereği gibi yararlanamaması ve ordu içinde bazı komutanlar arasındaki sürtüşmeler nedeniyle yeterli işbirliğinin kurulamaması gibi nedenleri savaşın

⁵⁰ Süer, a.g.e., s. 101-154.

⁵¹ Süer, a.g.e., s. 154- 510.

kaybedilmesindeki başlıca nedenler olarak göstermiştir.⁵² Yazar son olarak ise yararlandığı belge ve eserleri kaynakça halinde göstermiş ve ekler bölümünde, Rus çarının harp ilanını açıklayan beyannamesi, Osmanlı padişahının Ordu komutanlığına yolladığı telgraf, 93 Harbi'nin Kronolojisi, cephe ve savaş alanlarını gösteren çeşitli haritalara eserinde yer vermiştir. Netice itibarıyla Süer'in eseri 93 Harbi üzerine araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır

6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü adlı eser Alev Keskin tarafından hazırlanmış ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından 2000 yılında Ankara'da basılmıştır. Bu eser 93 Harbi'nin yapıldığı bölgeleri, her iki ordunun durumunu, yapılan muharebeleri ve sonuçlarını görsel destekli olarak inceleyen önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eser toplam üç bölümden oluşmaktadır. “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Yapıldığı Bölgenin Etüdü” adlı ilk bölüm iki alt başlığa ayrılmaktadır. “Rumeli Cephesi” adlı birinci alt başlıkta, Rumeli bölgesinin genel tanımı yapılmış, Romanya bölgesi, Tuna ve Edirne Vilayetleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir. İkinci alt başlık olan “Kafkas Cephesi”nde ise yine Kafkas Bölgesinin genel tanımı ve bölgenin incelemesi görsel destekli olarak yapılmıştır.⁵³

“1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesi Genel Durum” adlı ikinci bölüm üç alt başlığa ayrılmaktadır. “Siyasi Durum” adlı ilk alt başlıkta, Osmanlı ve Rusya'nın savaş öncesi askeri ve siyasi genel durumları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle bu dönemde Osmanlı'daki taht değişiklikleri üzerinde kısaca durulmuştur. “Askeri Durum” adlı ikinci alt başlıkta Osmanlı ve Rus ordularının savaş öncesi hazırlıkları, Rumeli ve Kafkas Cephesindeki orduların konuşma şekillerinden bahsedilmiş ve iki ordu karşılıklı mukayese edilerek aradaki askeri güç farkı vurgulanmıştır. Bu mukayese sonucu ortaya çıkan veriler ise şu şekildedir:

Rumeli Cephesinde: Osmanlı ordusu: 158.000, Rus ordusu: 325.000

Kafkas Cephesinde: Osmanlı ordusu: 63.778, Rus ordusu: 148.825

“Harekat Planları” adlı üçüncü alt başlıkta ise, Osmanlı ve Rus ordularının Rumeli ve Kafkas Cephesi'ndeki harp planları anlatılmıştır. Genel hatları ile bakacak olursak; Osmanlı

⁵² Süer, a.g.e., s. 511-530.

⁵³ Alev Keskin, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 1-10.

planlarını elindeki imkânlar dâhilinde her iki cephede de savunma, Ruslar ise Osmanlı topraklarını kısa sürede işgal etme üzerine kurmuştur.⁵⁴

Eserin üçüncü ve son bölümü “Muharebeler” başlığı altında iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Rumeli Cephesi’nde Cereyan Eden Muharebeler” adlı ilk alt başlıkta, ilk olarak Rumeli Cephesi’nde Rusların sınırı geçmesinin ardından yaşanan çatışma ve muharebelere yer verilmiştir. Özellikle Birinci Şıpka (17 Temmuz 1877), Birinci Plevne (19 Temmuz 1877), İkinci Plevne (30 Temmuz 1877), İkinci Şıpka (22 Ağustos 1877), Üçüncü Plevne Muharebesi (7 Eylül 1877) ve Gazi Osman Paşa önderliğinde yapılan Huruç Harekâtı (10 Aralık 1877) üzerinde durulmuştur.⁵⁵

Kafkas Cephesi’nde Cereyan Eden Muharebeler adlı ikinci alt başlıkta ise, ilk olarak 19 Nisan 1877’de 4’ncü Ordu Komutanı Müşir Ahmet Muhtar Paşa’nın Kars Kolordu birliklerine muharebe tertibi aldırması ve 24 Nisan 1877’de Rus Kafkas Ordusunun Osmanlı sınırını aşmasıyla başlayan süreç anlatılmaktadır. Daha sonra sırasıyla, Kars Kalesi’nin zaptedilmesi (5 Haziran 1877), Zivin (25-30 Haziran 1877), Birinci Yahniler (18 Ağustos 1877), Gedikler (25 Ağustos 1877), İkinci Yahniler (2-4 Ekim 1877), Alacadağ Muharebesi (14-15 Ekim 1877) ve Aziziye Baskınından (8-9 Kasım 1877) bahsedilmiştir. Rumeli ve Kafkas Cephelerinde yaşanan tüm bu muharebelerin anlatıldığı bölümlerde cepheleri, kale ve tabyaları gösteren çeşitli resim ve krokiler yer almaktadır.⁵⁶

İncelemiş olduğumuz eserde son olarak ise 93 Harbinin genel bir değerlendirmesinin yapıldığı, sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin anlatıldığı bir sonuç bölümüne ve savaş sonrası yapılan anıt ve şehitliklerin fotoğraflarının yer aldığı ekler bölümüne yer verilmiştir.⁵⁷

7. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini

Özden Çalhan ve Alev Keskin tarafından yazılan *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini* adlı eser, 2004 yılında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları tarafından Ankara’da basılmıştır. 93 Harbi’ni ele alan bu zaman dizini, savaş sürecini büyük ölçüde günü gününe takip edip savaş boyunca meydana gelen tüm olayları kısa notlar halinde okuyucuya sunmuştur.

İncelemiş olduğumuz bu eser, Hersek’in Nevesin kasabasında Hristiyan köylülerin 5 Haziran 1875 tarihinde çıkardıkları isyanla başlamakta ve Rusların Osmanlı’ya savaş ilan

⁵⁴ Keskin, a.g.e., s. 11-27.

⁵⁵ Keskin, a.g.e., s. 29-39.

⁵⁶ Keskin, a.g.e., s. 39-55.

⁵⁷ Keskin, a.g.e., s. 57-71.

ettiği 24 Nisan 1877'e kadar yaşanan gelişmelere dair tarihler sıralanmaktadır.⁵⁸ Ardından savaşın başlamasından 31 Ocak 1878'te imzalanan Edirne Mütarekesi'ne kadar geçen süreçte her iki cephede de yaşanan çatışma ve muharebelerden günü gününe bahsedilmiştir.⁵⁹ Kronoloji kısmında son olarak ise Edirne Mütarekesi'nden 14 Mayıs 1882 Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan, savaş tazminatı ile ilgili anlaşmaya kadar gerçekleşen tüm olaylar kısaca bir dizin halinde yazıya dökülmüştür.⁶⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini adlı eser, daha öncesinde 93 Harbiyle ilgili ayrıntılı bir savaş dizini yazılmadığından, bu konu üzerinde çalışma yapacaklar için oldukça önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser hazırlanırken ağırlıklı olarak Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivinde (ATASE) bulunan Osmanlı-Rus Harbi Koleksiyonuna ait belgelerden yararlanılmıştır. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini* adlı eserin oluşturulmasındaki en önemli neden olarak daha önce 93 Harbiyle ilgili yazılmış eserlerdeki bazı zaman dizinlerinin birbirine uymaması ve kısmen farklılıklar göstermesi olarak ifade edilmektedir. Netice itibarıyla bu amacın yerine getirilmesinde kısmen başarılı olduğunu ifade etmek gerekir.

Sonuç

93 Harbi Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen XIX. yüzyılın en önemli savaşlarından biridir. Özellikle mağlup olan Osmanlı açısından siyasi, askeri, iktisadi, içtimai çok ciddi sonuçlara neden olmuştur. Ayrıca dönemin büyük güçleri arasındaki ilişkiler açısından uluslararası siyaseti değiştirecek gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır.

93 Harbi ile ilgili gerek Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmesi bakımından Türkiye'de gerekse dünya siyasetindeki değişikliklere sebep olması bakımından savaşın tarafı olan Rusya başta olmak üzere pek çok ülkede bugüne kadar yapılmış araştırmalar söz konusudur. Lisansüstü çalışmaların yanı sıra makale, bildiri ve kitap olarak pek çok eser meydana getirilmiştir. Savaşın iki tarafından birinin Osmanlı Devleti olmasına karşın Türkiye'de konu üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Buna karşın savaşın diğer tarafı olan Rusya'da konu üzerine daha fazla çalışma yapıldığı çeşitli araştırmalarda değinilen bir husustur.

⁵⁸ Özden Çalhan, Alev Keskin, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004, s. 3-21.

⁵⁹ Çalhan, Keskin, **a.g.e.**, s. 21-89.

⁶⁰ Çalhan, Keskin, **a.g.e.**, s. 89-101.

Türkiye’de yayımlanan yedi eserin incelendiği bu çalışmada bahis konusu materyallerde 93 Harbi ile ilgili arşiv kaynaklarının, harita, plan, fotoğraf gibi görsel nitelikli verilerin kullanıldığı görülmektedir. Gerek bu eserlerde kullanılan kaynaklar gerek lisansüstü çalışmalarda tespit edilen arşiv belgeleri ve gerekse arşiv katalogları üzerinde yapılan tarama neticesinde elde edilen veriler doğrultusunda 93 Harbinin Rumeli veya Kafkas cepheleri ile ilgili pek çok yeni çalışmaların yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle savaşın taraflarından biri olan Rusya bünyesindeki arşiv kaynakları başta olmak üzere Rusça eserler üzerinden konuya yeni boyutlar kazandırılabilmesi kanaati oluşmuştur. Ayrıca savaşın toplum hafızasında yer edinebilmesi için sürecin bütününe veya parçalarına dair edebî eserlerin ortaya konulmasının konuya ilgi gösterilmesinde önemli bir unsur olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

CHERNÍCHENKÍNA, Natalia, **Rusya’da Türk Tarihi ile İlgili Yayınlanan Eserler (1917-2000)**, Gündoğan Yay., İstanbul 2017.

ÇALHAN, Özden, KESKİN, Alev, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

KESKİN Alev, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

KOHN, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Agah Oktay Güner, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.

PRİTSAK, Omeljan “1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 65-71.

SÜER, Hikmet, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

SÜKAN, Şadi, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı**, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.

ŞAHİN, Turhan, **Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

TANSEL, Selahattin, **93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri**, Doğu Matbaası, Ankara 1943.

UÇAROL, Rıfat, **Bir Osmanlı Paşa’sı ve Dönemi**, Milliyet Yay., İstanbul 1976.